

בירוביג'אן — המחוז היהודי האוטונומי *

בירוביג'אן, הידועה בשם „המחוז היהודי האוטונומי“, נמצאת בחבל חאבארובסק של רספס"ר, וחלק ניכר משטחה משתרע בין הנהרות בירה וביג'אן (מכאן השם). שטחו של המחוז — 36.000 ק"מ ואוכלוסייתו (לפי המפקד מיום 15.1.1959) — 163 אלף נפש: יהודים, רוסים, אוקראינים, ביאלורוסים, טאטארים, ילידי המקום (בעיקר גולדים וטונגוסים) ובני לאומים אחרים. מצד דרום, דרום-מזרח ומערב, לאורך הנהר אמור, גובל המחוז עם מאנג'וריה (סיין). בחלקו הצפוני חוצה אותו ממערב למזרח מסילת-הברזל הטרנס-סיבירית. ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן התחילה במאי 1928 על סמך החלטת נשיאות הוועה"פ המרכזי של ברה"מ מ-28.3.1928, לפיה נמסר אזור זה לקומזט להתיישבות יהודית בלבדית. בדצמבר 1934 אורגן המחוז, ושמו רשום בחוקה הסוביאטית (סעיף 22), כ„מחוז יהודי אוטונומי“.

המניעים להחלטה על התיישבות יהודית בבירוביג'אן היו שונים: א) תכניתם של השלטונות, ליישב ולפתח את המזרח הרחוק הסוביאטי, מסיבות כלכליות ובטחוניות; ב) השאיפה לפתור את הבעיה הכאובה של יהודי ברה"מ, שחלק ניכר מהם עדיין לא גשחלב במשק הסוביאטי החדש; ג) הרצון להסית את דעת יהודי ברה"מ מא"י ומהציונות; ד) התקווה לזכות באהדתם ובתמיכתם הכספית של יהודי חו"ל, כפי שניתנה להתיישבות היהודית בקרים ובאוקראינה הדרומית.

תכנית בירוביג'אן הסעירה בשעתו את דעת-הקהל היהודית בעולם וקנתה לה תומכים נלהבים ומתנגדים חריפים כאחד. אך למרות המאמצים והכספים הרבים שהושקעו בה, הן ע"י מוסדות השלטון הסוביאטי והן ע"י אירגונים יהודיים מחו"ל („איכאר“, „אורט“ ואחרים), היא לא הביאה את התוצאות המקוות. פגעו טבע חמורים, חוסר דרכים, תקלות אירגוניות ואקלימיות ובייחוד האווירה של אי-יציבות פוליטית בשנות השלושים הכבידו על התקדמותה של תכנית ההתיישבות, ולאחר חיסול הקומזט והאזוט (בשנת 1938) נחלשה תנועת ההגירה, ובשנות מלחמת-העולם השנייה, נפסקה כליל.

* מתוך האנציקלופדיה למדעי החברה, כרך א', הוצ. ספרית פועלים, 1962

במשך 33 שנות ההתיישבות עברו את בירוביג'אן, לפי המשוער, כ־60 אלף יהודים (מהם כאלף מארצות חו"ל) שבאו לשם, בעיקר בראשית שנות השלושים, אבל בחלקם הניכר עזובה. מספר היהודים שם כיום אינו מתפרסם ע"י השלטונות, ולפי האומדן, הוא מגיע ל־20 עד 25 אלף, המרוכזים בשתי הערים בירוביג'אן ואובלוצ'יה.

מספר החקלאים היהודים במחוז הוא קטן מאד. רק בקולחוז אחד (צוואות :איליץ", "לשעבר "ואלדהיים") היהודים הם חלק ניכר מחבריו. שפת יידיש היא להלכה אחת משתי השפות הרשמיות במחוז, אבל כל ענייני המינהל מתנהלים בשפה הרוסית. לא נותר בו אף בית־ספר יהודי אחד, וכן נסגר התיאטרון היהודי. העתון היהודי המחוזי ביידיש "ביראבידושאָנער שטערן" (2 עמודים) המופיע שלוש פעמים בשבוע, שלטים דו־לשוניים (יידיש ורוסית), רחוב ע"ש שלום־עליכם וספרייה מחוזית (בעיקר ברוסית) על שמו — הם כמעט הסימנים היחידים ל"יהדות" המחוז כיום.

הסיבות העיקריות שגרמו לכשלון התוכנית של התיישבות יהודית זו הן: (א) חוסר עניין בהתיישבות זו מצד ההמונים היהודיים, שבעבורם היא תוכננה; (ב) הטיהורים הפוליטיים שהרסו את היש המעט שנוצר בתורת יחידה אוטונומית. מאז סוף 1948 אין השלטונות הסוביאטיים מגלים עניין בהמשך התיישבות היהודית בבירוביג'אן, אם כי שידורי הראדיו הסוביאטי בשפות זרות, המיועדים למאזינים בחו"ל, וכן חומר הנפוץ ע"י נציגויות ברה"מ במדינות שונות, מוסיפים להבליט את האופי היהודי של "המחוז היהודי האוטונומי".

ג. ל.